в університетській бібліотеці в Клементинумі, агентом СМЕРШ Перліном була накладена заборона доступу, яка була відмінена 6 листопада 1945 р., після лютневого перевороту Чехо-Словацька влада передала Музейні матеріали владі Української РСР, їх приняли командири Червоної армії Павлюк і Пшеничний, акт був підписаний в присутності Чехо-Словацьких міністрів Неєдлого і Носка та радянського посла Зоріна. Професор С.Наріжний, як він пише, перебував у Чехо-Словаччині до 1950 року, до часу, коли Чехо-Словацька влада запропонувала йому разом з дружиною виїхати з Чехо-Словаччини.

Приведений частковий аналіз долі Музею визвольної боротьби України у Празі засвідчує, що зібрана до цього часу інформація про Музей не є повною і тому пошук збірок матеріалів Музею треба продовжувати як в межах України, так і Росії, Чехії та діаспорних архівах.

Микола Вегеш,
Вадим Віднянський

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938 – 1939 рр.)

Уряд Карпатської України встановив стосунки з багатьма організаціями і товариствами української еміграції, які організовували збір коштів, продуктів харчування та надавали іншу матеріальну і моральну допомогу закарпатському населенню.

Особливо відчутною була фінансова допомога, яка регулярно надходила з США та Канади. Проте відчутною була і допомога українців, які проживали в країнах Європи.

Одним із головних центрів української еміграції продовжувала залишатися Прага. За підрахунками С.В.Віднянського, в 1939 р. до столиці Чехо-Словаччини прибуло 8 тисяч емігрантів.[1] Що стосується закарпатських українців, то станом на листопад 1938 р. в Празі проживало 700 чоловік[2]. Вони були об'єднані в організації "Просвіта", "Українська Робітнича Академія", "Союз Підкарпатських Українських Студентів" і "Союз Молоді". 1 листопада 1938 р. "Нова свобода" опублікувала звернення українських емігрантів у Празі, в якому підкреслювалось, що "найвищим і найавторитетнішим органом організованого українського суспільства є Українська Центральна Народна Рада в Ужгороді".[3] Автори звернення пропонували вживати назви "українець", "Карпатська Україна", негайно створити "Національний фонд" і перевести в його користь грошові збірки на всіх землях, де живуть українці, приділяти більше уваги процесу усвідомлення широких мас населення"[4]. Звернення українців Праги зробило величезний резонанс в ЧСР. "Не сміємо залишити народ Підкарпатської України, - писав П.Богач, - не сміємо тому залишити той простий і працьовитий народ, що визначається надзвичайною здібністю до життя та хоче з "закатаними рукавами" спасати голе існування й спасти від голоду свої родини"[5].

На початок 1939 р. в Празі почав видаватися тижневик "Карпато-українська свобода", матер-

іали якого друкувалися латинськими літерами, а в кожному його номері була двосторінкова вставка з публікаціями українською мовою. У ній поряд із висвітленням подій, які відбувалися безпосередньо в Карпатській Україні, друкувалися відгуки на них, подавалися матеріали про українське питання взагалі. У Празі діяв Радіожурнал, який готував радіопередачі на Закарпаття та інші країни. Після призначення А.Волошина прем'єр-міністром при Радіожурналі була утворена українська секція, до якої ввійшли М.Русинко (голова), Е.Штефан (заступник) та М.Ігнатишин-Логуш (диктор).[6] "Українська секція, - писав В.Шандор, - передавала вісті сім разів у день та вела багату культурну програму. Карпатоукраїнські радіопередачі пересилались через радіостанції: Братислава-Банська Бистриця-Пряшів, а було їх чути і в Галичині. Вони інформували про події на Закарпатті та спростовували атаки ворожої нам, головно мадярської та польської преси і радіо. Хоч українська секція не була чисельною, зате виконувала надзвичайно важливу національну роль уже тому, що була українською"[7]. Більш детально роботу української секції Радіожурналу описала її диктор М.Ігнатишин-Логуш[8]. Завдяки радіопередачам з Праги світова громадськість одержувала інформацію про становище в Карпатській Україні. Українська проблема постійно висувалася на перший план. Такий стан справ занепокоїв Радянський Союз, який завдяки новозбудованим восьми радіостанціям в Радянській Україні почав боротьбу в ефірі проти чехословацької радіостанції[9].

Українська еміграція в Чехо-Словаччині провела збіркову акцію на допомогу Карпатській Січі, в результаті якої було зібрано обмундирування на 150 осіб. Решту грошей присланої готівкою[10]. Українці Праги, Брно та інших міст зібрали 100 тисяч кч.[11] "Нова свобода" опублікувала листа учнів української гімназії в Морджанах (біля Праги) до УЦНР, який закінчувався надією, що "на Ваш заклик відізвуться й інші українські діти, розсіяні по цілому світі"[12]. Успішному проведенню збіркових акцій сприяла активна діяльність колишніх членів Директорії УНР А.Макаренка та Ф.Швеця, які встановили близькі стосунки з Представництвом Карпатської України в Празі, яке очолював В.Шандор. "Протягом моєї діяльності в Празі, - пригадував В.Шандор, – празькі українці та українки з усієї Чехії часто відвідували нашу установу, приносили різні проекти для використання в Карпатській Україні. Їх потрібно було розглядати та оцінювати. Декотрі з проектів були дуже актуальні і корисні, і ми їх передавали в Хуст"[13].

Серед пропозицій, які надійшли на адресу А.Волошина від українців Чехословаччини, були такі, як приєднання Пряшівщини до Карпатської України, перенесення з Праги в Хуст Українського вільного університету, відкриття українських навчальних закладів тощо. Відзначимо, що багато з них не знаходилось в компетенції уряду А.Волошина. 15 листопада 1938 р. прем'єр-міністр краю прийняв делегацію з Пряшівщини, очолювану вчителем А.Коленком. "...Дивимося на Пряшів як на новий центр, - сказав А.Волошин. – Будемо

переговорювати, щоб по можливості чим більше зискати для нас. Ми все зробимо, щоб Ви могли дістатись туди, куди Ваша природа, мова й віра тягне. Не падайте духом, ми про Вас думаємо та для Вас працюємо. Є мова про це, щоб до часу управильнення границь іменувати державний секретаріат при Братіславі"[14]. Делегати висловили потребу відкриття української гімназії в Межилаборцях. УВУ в 1938 р. присвоїв А.Волошину звання почесного доктора філософії[15]. Неодноразово ставилося питання про перенесення УВУ до столиці Карпатської України, однак воно стало неможливим через несприятливу міжнародну обстановку і окупацію краю хортистськими військами[16].

Українці Франції першими зреагували на заклик УЦНР і уряду прийняти "принцип збірки піввідсоткового національного датку із заробітної платні"[17]. В березні 1939 р. у "Фонд розбудови Карпатської України" з Франції надійшло 85000 франків. Аналогічно поступили українські робітники у Франції[18]. З нагоди 20-ї річниці проголошення ЗУНР українське товариство "Просвіта" в французькому місті Шаузілє-Руа "влаштувало 27 листопада 1938 р. Академію, на якій зібрано для наших інвалідів 33 франки, 75 сантимів та на потреби Карпатської України 232 франки"[19].

Цікавилися становищем краю українці Бельгії. "Наші підкарпатські робітники працюють в копальнях Бельгії, - писала "Нова свобода", - де заробляють аж 60-70 кч. Денно. Є й такі, що живуть там вже десять літ, але все цікавляться подіями на рідному Підкарпатті... Всі говорили,

що "державний народ" мав би бути більшим паном на своїй землі, ніж є дотепер"[20]. 13 листопада на ім'я А.Волошина надійшла привітальна телеграма від українців Голландії[21]. Для українця з Італії М.Товта, "найбільшим нашим скарбом є вільна Карпатська Україна!"[22]. В лютому 1939 р. Карпатську Україну відвідали шведські журналісти, які хотіли переконатись у тому, що на території краю "панує повний порядок і тиша"[23]. Невдовзі після їх візиту шведське благодійницьке товариство "Радда Бернек" вислала комісару опіки над втікачами в Празі В.Шандору 6 посилок вагою 150 кг.[24]

За даними румунського перепису населення, проведеного в 1931 р., в Бессарабії проживало 600 тисяч українців, а на Буковині – 300 тисяч[25]. Уряд Карпатської України постійно стежив за становищем українців у Румунії. На сторінках закарпатської періодики зустрічаємо відомості про прийняття 8 серпня 1938 р. румунським урядом закону про національні меншини[26]. "Українці в Румунії радіють нашим успіхам" – під такою назвою "Нова свобода" опублікувала листа з румунського міста Бистриця[27]. Немаловажним фактором у лояльному ставленні румунського уряду до краю була активність української національної меншини. 16 жовтня 1938 р. бухарестське радіо повідомляло, що "українці в Румунії розвивають живу діяльність проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини. У цій акції висувається між іншим аргумент, що прилучення Підкарпаття до Мадярщини може скріпити мадярські ревізіоністичні тенденції у відношенні до Семигороду, що його з трьох боків охоплюватиме мадярський

кордон. Українська акція стримить до викликання в Румунії настроїв, що були би противні мадярським планам"[28]. З цього повідомлення стає зрозуміла головна причина лояльного ставлення Румунії до Карпатської України – загроза угорської близькості до румунського кордону.

У Відні діяв "Допомоговий Комітет Карпатській Україні", який очолювали О.Левицька та О.Грицай. Після окупації Закарпаття Угорщиною, ДККУ очолив голова крайового ОУН Ю.Химинець, а його активними помічниками були М.Химинець, А.Панькевичівна і Р.Гарас. "Першою і найважливішою справою для нас, - пригадувала М.Химинець, – було прийняти транспорт, зареєструвати біженців... Хворими треба було турбуватися окремо. Ця проблема стала дуже актуальною, коли в травні 1939 р. почали прибувати вгязні з концентраційного табору Ворґюлопош з Угорщини. Велика частина їх була так сильно покалічена й побита, що потребувала стаціонарного лікування... Хворих пощастило розмістити в місцевих шпиталях та санаторіях"[29]. Від самого початку ДККУ у Відні діяв спільно з Закордонним ПУНом та Головним командуванням німецької армії. На думку голови ДККУ Ю.Химинця, "у тому часі це був майже єдиний спосіб, щоб відіслати наших людей з мадярської неволі"[30]. Завдяки активній діяльності членів ДККУ, із Відня в Чехію і Словаччину вдалося перевезти біля 900 чоловік, а 52 дітей перевели до української гімназії в Морджанах.

В Югославії проживало чимало українців, "які ще за Марії Терезії забрались з негостинної пряшівської верховини та осілись на родючих

ланах Бачки, в Керестурі"[31]. 30 липня 1938 р. газета "Нова свобода" взяла інтерв'ю в редактора "Руських новин" і "Рідного слова" в Керестурі М.Фірака, з якого можна зробити висновок, що українці в Югославії мали всі умови для свого національно-культурного розвитку. В Керестурі діяло культурно-освітнє товариство "Просвіта", існувала своя друкарня, де видавалися згадані часописи[32]. Редакцію "Нової свободи" обурила публікація в словацькому часописі "Словенскі Глас", в якій говорилося, що українці Югославії "виставлені там на небезпеку винародовлення"[33].

Українці Югославії з радістю зустріли вістку про надання Закарпаттю автономних прав і спробу уряду Карпатської України вести самостійне державне життя. "Руські новини" закликали до збірки в користь закарпатських українців[34]. "Зацікавлення справами і потребами Карпатської України в Югославії почало зростати з дня на день, - писав Є.Мацях, - попри американські й канадійські долари попливли не менш щедро, хоч і не в таких розмірах, югославські динари. На жаль, ще не встигли закінчити збірку, як громом вдарила глуха звістка про те, що мадярські наїзники вдарили на Срібну Землю – карпатську українську державу"[35]. Югославські українці боляче сприйняли звістку про зраду А.Бродія. У кількох номерах хорватського часопису "Грватська стража" поміщено звернення А.Волошина до українського народу. Югославська періодика привітала прагнення уряду створити український університет в Карпатській Україні[36], а загребське радіо відзначило 1 березня 1939 р.: "Українська справа в світі набуває щораз більшого значення та

зацікавлення. Особливою точкою зацікавлення є Карпатська Україна"[37].

Із спогадів В.Шандора видно, що він від імені уряду Карпатської України повідомив югославський уряд про акт проголошення незалежності[38]. Однак на той час це був більш символічний акт, ніж реальна політика. Доля Карпатської України була вирішена. 25 березня 1939 р. "Рідне слово" на всю першу сторінку винесло напис: "Геройська боротьба за свободу Карпатської України з мадярськими наїзниками". У тексті статті зустрічаємо такі підзаголовки, як "Кривава боротьба з мадярами", "Словаччина самостійною державою", "Чеська держава не існує", "Перші жертви", "Народна влада і УНО", "Нова влада", "Сойм проголошує самостійність" і "Героїчна боротьба з мадярами"[39]. "Українці в Карпатській Україні, - повідомляло "Рідне слово", - боролись за Правду і Справедливість! На нас ворог витяг меч.Він через се умре, а ми воскреснемо!"[40] У "Рідному слові" зґявилися статті під назвами "Кров'ю писана історія Карпатської України", "Студенти в перших рядах", "Свідомі селяни в борні", "Живими додому не вернемось", "У Білках усі гімназисти впали"; "Бої карпатських січовиків у середущій Карпатській Україні", "Будучність Карпатської України", "Ганебна роль генерала Прхали"[41]. Про Карпатську Україну помістили великі статті "Руський календар" та різноманітні періодичні та книжкові видання українців Югославії[42]. Доказом прихильності українців Югославії до Карпатської України було доброзичливе ставлення до представників уряду А.Волошина та рядових біженців, які в трагічні

дні 1939 р. змушені були покинути територію краю. Галицький журнал "Жіноча воля" помістив коротке повідомлення: "О.ДР. А.Волошин святкував Великдень в Югославії"[43]. У цій країні він відвідав міста Белград, Загреб і Цирквеницю[44].

На прохання єпископа Д.Няраді жителі Руського Керестуру дали притулок 200 емігрантам з Карпатської України[45]. "Моє завдання, - пригадував М.Ковач, - було зорганізувати харчування та приміщення в хатах, і знайти засоби дальшого витримування наших рідних гостей. І ми не помилилися. Ціле село (Руський Керестур – *М.В., В.В.*) прийняло біженців, як справді своїх рідних. Мені допомагали селяни, учні, члени товариства, всі. Зорганізовано збирання продуктів, харчів тощо... І не лиш у Р.Керестурі, але й по селах і містах, де жили наші люди..."[46] За підрахунками М.Ковача, до Руського Керестуру прибуло 189 чоловік, переважно представників інтелігенції.

Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. завдав не тільки непоправного удару по всіх провідних галузях господарства, але фактично, залишив автономну українську державу без висококваліфікованих фахівців. Карпатська Україна втратила 78 146 (45,11%) землеробів і працівників лісового господарства, 31 360 (18,10%) працівників промисловості і ремісників, 17 658 (10,11%) працівників торгівлі і фінансових органів, 7 177 (4,14%) працівників транспорту, 19 754 (11,40%) працівників цивільної служби, вільних і солдатів, 19 148 (11,06%) інших[47]. В країні майже не залишилося власної інтелігенції.

Такий стан справ не витримував ніякої

критики. Уряд Карпатської України доклав чимало зусиль, щоб залучити до праці в народному господарстві країни висококваліфікованих фахівців. Певну роль у цьому відношенні відіграло Українське емігрантське бюро в Карпатській Україні, що виникло 10 грудня 1938 р. Бюро провело на перших порах значну роботу по розшуку спеціалістів, яких залучили до праці в різноманітних галузях народного господарства. Уряд Карпатської України встановив для них високі зарплати. Так, К.Осауленко з Праги, одержав платню 1500 кч., інженери Г.Руденко, А.Пасічний, В.Франтик по 1200-1500 кч., професор В.Мельник – 1200 кч.[48] Через деякий час бюро в основному займалося наданням карпатоукраїнського підданства частині націоналістичних елементів. Наявність такого підданства давала можливість отримувати чехословацьке громадянство і таким чином вільно проводити свою діяльність. М.Болдижар вважає, що "особливого впливу на господарський розвиток краю залучені кадри не справили"[49], з чим неможливо погодитись.

На прізвище А.Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України. Листи писали фахівці з різних галузей знань, доля яких закинула за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які в свій час емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору. Колишній полковник царської армії Ф.Юр'єв, який прожи-

вав у Німеччині, просив прийняти його на роботу в галузі юриспруденції. Він мав вищу військову і юридичну освіти, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором[50]. С.Федоров у листі до А.Волошина перерахував усі посади, що посідав протягом життя: "доктор права, інженер-економіст, воєнний та морський воздухоплаватель, полковник війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ, колишнього російського флоту та морського відомства"[51]. Однак дозволу приїхати в Карпатську Україну він не одержав.

10 грудня 1938 р. до міністерства закордонних справ ЧСР надійшов лист від М.С.Павленка, який на той час проживав у Ірані. Він пропонував свої послуги як випускник Харківського сільськогосподарського інституту і спеціаліст по меліорації[52]. А.Волошин відповідав: "В нас багато безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?"[53] Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Б.Тесленко, який з 1937 р. проживав у Ірані. Він був відомим вченим. В 1932 р. Б.Тесленко захистив дисертацію і здобув ступінь доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом-кореспондентом Всеукраїнської Асоціації Сходознавців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б.Тесленку не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН[54].

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали у різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги С.Дзидз надрукував у "Новій свободі" статтю "Де має бути столиця Карпатської України", в якій

доводив за необхідне "столицю... вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу"[55]. Автор статті писав про неабияке значення географічного місце розташування Хуста, адже "столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім"[56]. Мав бажання допомагати Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М.Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. В листі до А.Волошина він писав, що зробить все від нього залежне, аби Хуст перетворився у велике модерне місто"[57].

Випускник Української Господарської Академії в Подебрадах П.Манченко подав прохання "о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні"[58]. Виявили бажання працювати на благо краю В.Акіндінов з Поділля[59] Г.Шолудька з Харбіна[60], А.Бібіков з Києва[61], Ю.Городянин-Лісовський та ін.[62] О.Красицький, що проживав у Відні, писав А.Волошину: "Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову у мене надія, іще раз послужити нашому народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопійно причинитись до воскресення належних йому прав"[63]. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці, доля яких[64] закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак, у переважній більшості, А.Волошин відповідав відмовою. На прохання М.Фершмана, він відписав: "Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити"[65]. Інженеру М.Григорґєву теж було відмовлено у зв'язку з

тим, що "вільних місць в державній службі досі нема"[66]. Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній державі.

Таким чином, незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги багатьох європейських країн, прогресивні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців. Утворення Карпато-української держави було радо сприйнято українцями, доля яких розкидала в різні куточки світу. В Карпатській Україні вони бачили зародок майбутньої Соборної України.

---

1. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Сло-ваччині: Український вільний унівепситет (1921-1945). – К.,1994. – С.19; його ж. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині. Автореферат дисертації доктора іст. наук. – К.,1997.
2. Нова свобода. – 1938. – 1 лист.
3. Там само.
4. Там само.-21 лист.
5. Шандор В. Спомини. – Т.І. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда,1996. – С.245.
6. Там само.
7. Там само. – С.245-246.
8. Ігнатишин-Логуш М. «Слухайте Карпато-українську передачу...» звучало в ефірі//Срібна земля-фест. –1996. – 12-18 грудня.
9. Шандор В. Названа праця. – С.246.
10. Нова свобода. – 1939. – 8 берез.
11. Там само.
12. Там само.
13. Шандор В. Названа праця. – С.352.

14. Нова свобода. – 1938. –17 лист.
15. Нова свобода. – 1938. – 1 лист.
16. Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині : Український вільний університет (1921-1945). – С.36.
17. Стерчо П. Карпато-українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Торонто, 1965. –С.108.
18. Нова свобода. – 1938. – 14 груд.
19. Там само. – 6 груд.
20. Там само. – 9 верес.
21. Там само. – 17 лист.
22. Там само. – 16 груд.
23. Там само. – 1939. – 2 берез.
24. Там само.
25. Там само. – 1938. – 23 жов.
26. Там само.
27. Там само. – 27 груд.
28. Там само.
29. Карпатська Січ. – Ужгород, 1996. – С.87.
30. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород:Гражда, 1996. – С.283.
31. Нова свобода. – 1938. – 20 лист.
32. Там само. – 30 лист.
33. Там само. – 9 верес.
34. Там само. – 6 груд.
35. Організація Українських Націоналістів (1929-1954). – Вінніпег, 1955. – С.396-397.
36. Нова свобода. – 1939. – 5 січ.
37. Там само. – 3 берез.
38. Шандор В. Названа праця. – С.337.
39. Мизь Р. Відгуки на проголошення Карпатської України та її трагедії і українській пресі Югославії //Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції "Карпатська Україна – пролог відродження української держави". – Ужгород, 1995. – С.125.
40. Там само.
41. Там само. – С.125-126.
42. Паплацко В. Формованє и трагедия Карпатскей

України по писаню Руских новинох и Руского календара за 1940 рок //Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.276-283; Цап М. Тема Карпатскей України у периодичних и книжкових виданьох руснацох и українцох Югославії//Там само. – С.310-314.
43. Жіноча воля. – 1939. – Ч.5.
44. Центральный Архив Министерства Государственной Безопасности России (Москва), Н-17681, л.11-12.
45. Олеяр Я. Духовни и церковни вязи Руского Керестура зоз Закарпатську Україну, Пряшовщину и Галичину//Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 1995. – С.427.
46. Ковач М. Березнева ніч /Біженці з Карпатської України в Руському Керестурі// Карпатська Україна і Августин Волошин. – С.324.
47. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – С.101.
48. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО), ф.3, спр.145, оп.1, арк.32-34.
49. Болдижар М. Названа праця. – С.89.
50. ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.56, арк.5.
51. Там само, спр.54, арк.2.
52. Там само, спр.56, арк.1.
53. ДАЗО, ф.3, оп.1, спр.56, арк.2.
54. Там само, спр.36, арк.5.
55. Нова свобода. – 1939. –15 лют.
56. Там само.
57. ДАЗО, ф.3, оп.3, спр.173, арк.53.
58. Там само, ф.17, оп.2, спр.369, арк.2.
59. Там само, спр.344, арк.1.
60. Там само, спр.345, арк.1.
61. Там само, спр.346, арк.1.
62. Там само, спр.372, арк.1.
63. Там само, ф.3, оп.2, спр.52, арк.4.
64. Там само, оп.3, спр.87, арк.17.
65. Там само.
66. Там само.